

ALISHER NAVOIY LIRIK ASARLARI SEMANTIK TEGTLARI BAZASINI YARATISH ZARURATI

G'ulomova Nargiza Sa'dullayevna,

Navoiy viloyat xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning
malakasini oshirish hududiy markazi
“Tillarni o'qitish metodikasi” kafedrasida katta o'qituvchisi

“Alisher Navoiy xalqimizning ong va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyandasi, millatimizning g'ururi, sha'nu sharafiga dunyoga tarannum qilgan o'lmas so'z san'atkoridir”.

Islom Karimov

Alisher Navoiy butun umrini turkiy til mavqeyini ko'tarish, turkiy adabiyot imkoniyatlarini dunyoga tan oldirish, jamiyatda haqiqat va adolat mezonlarini qaror toptirishga bag'ishlagan bobokalonimizdir. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov ta'biri bilan aytganda, inson qalbining quvonch-u qayg'usini, ezgulik va hayot mazmunini Navoiydek teran ifoda etgan shoir jahon adabiyoti tarixida kamdan-kam topiladi. Ona tiliga muhabbat, uning beqiyos boyligi va buyukligini anglash tuyg'usi ham bizning ong-u shuurimiz, yuragimizga, avvalo, Navoiy asarlari bilan kirib keladi. Biz bu bebaho merosdan xalqimizni, ayniqsa, yoshlarimizni qanchalik ko'p bahramand etsak, milliy ma'naviyatimizni yuksaltirishda, jamiyatimizda ezgu insoniy fazilatlarni kamol toptirishda shunchalik qudratli ma'rifiy qurolga ega bo'lamiz.

Bugun shu ulug' zot qalb quri bilan qalamga olib, bizga bebaho meros qilib qoldirgan har biri gavhargacha teng misralarning ma'nosidan o'quvchi-yoshlarimizni yetarlicha bahramand eta olmayotganligimiz eng achinarli desak, mubolag'a bo'lmaydi. Adabiyotshunoslik ilmida hozirga qadar badiiy tahlil nima, u qanday maqsadlarni ko'zda tutgan holda amalga oshirilishi kerak degan savolga qat'iy javob berilgani yo'q. Chunki, yetarlicha tahlillash malakasiga ega emasmiz. Shuning uchun o'quvchilarga **“nima berish”**ni ham, ulardan **“nimani olish”**ni ham to'g'risi bilmayapmiz. Adabiyot o'qitishda badiiy tahlilga e'tibor g'oyat sust bo'lganligi uchun ham millat ahlining bir necha avlodi Navoiysiz yashab kelmoqda. Navoiyning ijodiy merosi umumta'lim maktablarining deyarli barcha bosqichlarda o'rganilsa-da, mumtoz durdonalarni o'quvchilar yod olish bilan cheklanib, izohli lug'atlar bilan ishlanmayotganligi oqibatida yodlangan misralar

ularning xotirasi mulkiga aylanib qolmoqda. Ammo inson yod olgan har bir misradagi soʻzlarning maʼnosini teran anglamas ekan, bu maʼnaviy boyliklar koʻngil mulkiga aylanmaydi.

Alisher Navoiyning mualliflik korpusini yaratish orqali yuqoridagi oʻta dolzarb muammolarga yechim topiladi. Maʼlumki, “Xazoyin ul-maoniy” ning asosini gʻazallar tashkil qiladi. Navoiy gʻazallarida Sharq adabiyoti anʼanalaridan ijodiy foydalanadi, u yashab ijod etgan tarixiy davr va sharoit bilan chambarchas bogʻliqligi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Jahon leksikografiyasida mualliflik leksikografiyasi deb nomlanuvchi alohida bir yoʻnalish mavjud. U muallif tili lugʻati tuzishning nazariy asoslari, mualliflik elektron lugʻati tuzishning oʻziga xos jihati, milliy korpusdan va adabiy til korpusosti korpusidan mualliflik leksikografiyasida foydalanish tajribasi, yangi turdagi lugʻatlar tuzish gʻoyalari, mualliflik leksikografiyasi asosida zamonaviy adabiy tildagi oʻzgarishlarni qiyosiy - tahliliy tadqiq etish kabi muammolar bilan shugʻullanadi. Mualliflik leksikografiyasi – jahon, shuningdek, rus leksikografiyasida shiddat bilan rivojlanib borayotgan soha. Oʻzbek tilshunosligida ham taraqqiyot natijasi oʻlaroq koʻplab mualliflik elektron lugʻat, korpuslari yaratish imkoniyatlari mavjud, albatta.

“Hazoin ul-maoniy” ning uchunchi devoni “Badoye’ ul-vasat” janrlari semantik teglari bazasini yaratilsa, mazkur devondagi 650 gʻazal, 1 ta mustazod, 2 ta muxammas, 2 ta musaddas, 7 ta tarjiʼband, 60 ta qitʼa, 10 ta lugʻz, 13 ta tuyuq va qasidalarda (jami 10840 misra) tushunish qiyin boʻlgan soʻzlarning maʼnosini izohli lugʻatlarsiz osonlik bilan topish imkoniyati boʻladi. Bu korpusidan oʻqituvchi, talaba, maktab oʻquvchisi, aholining keng kitonxon qatlami ham unumli foydalanishlari mumkin. Yod olingan yoki oʻqilgan har bir baytdagi soʻzlarni teglari yordamida maʼnosini topib tushunish juda ham oson hisoblanib, izohli lugʻatlarsiz topish imkoni boʻladi.

“Badoye’ ul-vasat” devonida jamlangan nazmiy asarlarda bugungi zamon gʻazalxoni uchun tushinish qiyin boʻlgan soʻzlar juda koʻp uchraydi. Bu esa gʻazal mazmunini toʻla tushunmaslikka olib keladi. Masalan, devondan oʻrin oldan “Soat” radifli gʻazalda 34 ta izohi talab etiladigan, bugungi kunda talaffuzimizdan chiqqan soʻzlar uchrashi koʻrishimiz mumkin. Quyida mazkur gʻazalning 9-bayti 1-misrasidagi soʻzlarning izohi bilan berilgan.

Soʻz	Izohi	Janri	Janr nomi (satr)
fano	tugallanuvchi	gʻazal	Fano dayrida gar may vajhi yoʻq, bas xirqav-u daftar

dayr	dunyo	g'azal	Fano dayrida gar may vajhi yo'q, bas xirqav-u daftar
vajh	sabab	g'azal	Fano dayrida gar may vajhi yo'q, bas xirqav-u daftar
xirqav	eski kiyim	g'azal	Fano dayrida gar may vajhi yo'q, bas xirqav-u daftar
daftar	olam	g'azal	Fano dayrida gar may vajhi yo'q, bas xirqav-u daftar

Yoki devonning 120-g'azalini tahlil qilganimizda 32 ta o'quvchi tomonidan tushunilishi qiyin bo'lgan so'zlarning izohli lug'atlar yordamida ma'nosi yoritildi. Quyida g'azalning 3-bayti izohi bilan tanishsak:

So'z	Izohi	Janri	Janr nomi (satr)
ajablig'	qiziqarli voqea	g'azal	Bul'ajablig'lardurur ishq ichrakim, zohir qilur
zohir	ravshan	g'azal	Bul'ajablig'lardurur ishq ichrakim, zohir qilur
mehr	quyosh	g'azal	Mehrdek o'tluq ko'nguldin day yelidek ohi sard
o'tluq	olovli	g'azal	Mehrdek o'tluq ko'nguldin day yelidek ohi sard
day	qish	g'azal	Mehrdek o'tluq ko'nguldin day yelidek ohi sard
sard	sovuq	g'azal	Mehrdek o'tluq ko'nguldin day yelidek ohi sard

Cheksiz axborot oqimi asrida buning, albatta, ijobiy tomoni, qulayliklari anchagina: axborotni tez qabul qilish, izlangan javobga tez va to'liq erishish, korpus natijasi bo'lgan shakllar inson uchun juda qulay, qolavsa yashayotgan davrimiz ham shuni taqozo etmoqda.

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, yoshlarimiz mutafakkir hayoti va ijodini qanchalik chuqur va puxta bilsa, ma'rifat, ezgulik, komillik sirlarini o'shancha kengroq egallaydi. Navoiyning sehrli so'zlarini qalbiga o'rnatgan odam, odamiylik sharafi va kuch-quvvatini idrok etadi. Navoiy saboqlariga amal qilgan kishi xalqning dard-u tashvishlarini yengillatishga bel bog'laydi, ilm-ma'rifatni-nodonlik va jaholatga qarshi qurol o'rnida ishlatadi. Navoiyni anglash, uning siymosiga intilishning g'oyat muhimligini bilish-adolat, diyonatning kuchiga ishonish demak. Ko'ngliga shunday ishonch g'olib bo'lgan odamlar soni jamiyatimizda qancha ko'paysa, insonlarning bilib-bilmay qilgan xato va muammolari kamayib boradi. Navoiyning ibratli faoliyati bugun istiqlol farzandlari uchun har tomonlama ibrat maktabi vazifasini o'taydi. Shunday ekan, har bir avlod

vakili ilmning yuksak cho‘qqisini egallashga harakat qilmog‘i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alisher Navoiy. Muhokamatu-l-lug‘atayn. – T.: Akademnashr, 2017. –128 b.
2. Alisher Navoiy. Badoe’ ul-vasat. O‘n besh tomlik. 3-tom. – T.: O‘zbekiston badiiy adabiyoti nashriyoti, 1968-yil. – 411 b.
3. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. 4 tomlik. –T.:Fan,1983-yil.
4. Madayev O. Navoiy suhbatlari T.: O‘qituvchi, 2018. – 248 b.
5. Xoksor. M. R. Alisher Navoiy asarlari lug‘ati. T.:”Akademnashr”, 2017. – 416 b.